

Bidrag till frågan om tiden för våra subfossila oxarters utdöende.

Af

N. O. HOLST.

(Härtill tafl. 1 och 2.)

Bland de däggdjur, hvilka under qvartära tiden blifvit undanträngda från södra Sverige, såsom björn, bäfver, vildsvin, elg, ren, uroxe, bison ¹⁾ och mammut, torde renen hafva sjelfinant dragit sig mot nordn, i den mån klimatet förmildrades. Hvad angår mammuten, är kännedomen om dess uppträdande på svensk mark ytterst ringa. Men med afseende på de öfriga torde man utan tvekan kunna påstå, att de fallit offer för den tilltagande civilisationen, och att de blifvit dels utrotade dels undanträngda af menniskan.

Såsom ett utmärkt villebråd hafva uroxen och bison i första rummet varit utsatta för jägarens förföljelser, och man kan redan här af sluta, att de också först hafva dukat under. Hvad angår tiden för deras försvinnande från Europas fastland, föreligga ganska talrika uppgifter. Bison har som bekant smånin- gom fördrifvits från den europeiska kontinenten, så att den för närvarande endast finnes i Bialowizerskogen i Litauen samt på norra sluttningen af Kaukasus. Men ända till 1755 skall den ha lefvat i Preussen. Uroxen är deremot numera fullständigt

¹⁾ Dvergoxen anses icke hafva såsom vild lefvat i Sverige utan hafva hit införts såsom husdjur. Se FR. WAHLGREN: om de vid utvidgningen af Ystads hamn åren 1868—69 funna däggdjursben. Lunds universitets årsskrift, tom 9, nr 12, sid. 22. De nyligen gjorda fynden vid Ringsjön sägas dock göra detta resultat något tvifvelaktigt.

utdöd, men att äfven han ännu för omkring 4—500 år sedan fans lefvande både i Polen och Preussen, derom finnas flera ojäfaktiga vittnesbörd. ERASMUS STELLA, som dog 1521, omnämner sålunda i sin »liber primus de Borussia antiquitatibus»¹⁾, att Preussen i början af 1400-talet hade »talrika vilda djur, samt till och med sådana, som icke annorstädes voro kända», och anför utom bisonoxarne, som redan då voro »högeligen sällsynta», äfven uroxarne, hvilka sägas vara »utmärkta genom sin styrka och snabbhet samt i afseende på kroppsstorleken komma föga efter elefanten och så vilda, att de icke skona hvarken menniskor eller djur inom sitt synhåll». Det heter vidare hos saume författare, att »man fordom plägar fånga dem i hålor, enkom gjorda för ändamålet och strypa dem», men att man på senare tiden ansett det »ovärdigt att låta ett så utmärkt djur dö en sådan död», hvarför man föredragit att förfölja uroxarne med hundar och jagtspjut. Ungefär från samma tid härrör den uppgift, som lemnats af en flandrisk riddare GILBERT DE LANNON²⁾, som lefde 1386—1462, och enligt hvilken uti en park vid Troki i Polen funnits af vildoxar två slag, hvilka icke kunnat vara några andra än uroxen och bisonoxen. Det vigtigaste inlägget har emellertid lemnats af SIGISMUND HERBERSTEIN, som lefde 1486—1566 samt under åren 1517 och 1526 reste såsom tyske kejsarens sändebud till Ryssland. Han både beskriver och afbildar de båda oxarterna, och då både teckning och text synas vara för den tiden ovanligt goda, har jag ansett mig böra här återgifva dem³⁾ (se tafl. I och 2). HERBERSTEIN skriver:

¹⁾ Arbetet finnes aftryckt hos PISTORIUS i hans »polonicæ historiae corpus», Basel 1582.

²⁾ GILBERT DE LANNON's resor finnas utgifna af LELEWEL både på polska och franska. Intet af dessa arbeten har jag varit i tillfälle att se, men väl ett omnämmande af LANNON's iakttagelse uti ett arbete af F. BRANDT: neue Untersuchungen über die in den altaischen Höhlen aufgefundenen Säugethierreste, ein Beitrag zur quaternären Fauna des Russischen Reiches (Bulletin de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Petersbourg 1870, sid. 181—182).

³⁾ Friherre A. E. NORDENSKIÖLD, som eger det temligen sällsynta originalarbetet: SIGISMUND HERBERSTEIN, Moscoviter wunderbare Historien, Basel 1567, har fäst min uppmärksamhet derpå, att detta arbete är föga bekant utanför zoologernas krets.

»Litauen har utom de vilda djur, som man finner i Tyskland, också bisonoxar eller »damthier», uroxar och elgar, hvilka af några kallas onagri eller vilda hästar. Litauens invånare kalla bisonoxen på sitt språk för en Suber, tyskarne säga Aurox eller Urox men icke rätteligen, ty detta namn tillhör Urus, som fullkomligt har en oxes gestalt, under det att bisonoxarna äro helt annorlunda skapade: ty de hafva långa halshår och riklig hårväst på hufvudet och skuldror, hvarjemte ett långt skägg hänger ned från halsen. Deras hår lukta såsom mysk, eljest hafva de ett kort hufvud, stora, onda ögon, såsom om de brunno, och en bred panna; merändels äro deras horn på det sätt skilda från hvarandra, att tre stora feta karlar kunna jemte hvarandra sitta emellan dem. Något sådant skall på sin tid SIGMUND, konung i Polen, en fader till den nu regerande konung SIGMUND, hafva försökt, hvilken haft en temligen stor kropp och jemte sig satt två andra personer, som icke varit mindre; ryggen höjer sig något i midten såsom en puckel och är något lägre framtill och baktill. De, som jaga bisonoxarna, måste vara begåfvade med stor styrka, list och vighet. Man utväljer en bekväm och lämplig plats, på hvilken finnas många träd, hvilka stå temligen långt från hvarandra och icke hafva för stora stammår, så att man kan springa omkring dem, men också icke äro för små, så att menniskan kan vara skyddad bakom dem. Man ställer bakom hvarje träd en särskild jägare; då nu bisonoxen med hundarne uppdrifves och jagas till detta ställe, anfaller han först den jägare, hvilken förnämligast utsatt sig härför. Men denne skyddar sig bakom sitt träd och sticker honom med spjutet, hvarhelst han kan träffa honom; dock faller han icke snart, äfven då han redan är träffad flera gånger, utan blir mer och mer förbittrad, så att han fäktar icke allenast med hornen utan också med mulen och skakar sin tunga; hans tunga är också sträf och hård, så att han, så snart han medelst denna kommit i beröring om också blott med jägarens kläder, fattar denne och drager honom till sig; också låter han denne icke gå, förrän han bragt honom om lifvet. Men då må hända någon

blifvit alldeles uttröttad genom att springa omkring och träffa djuret samt önskar att åter hemta sig, kastar han framför det vilda djuret en röd hatt, emot hvilken detta våldsamt rasar medelst fötter och horn. Men om djuret ännu icke är dödadt och någon annan också skulle hafva lust att försöka sin lycka på djuret (såsom det då egentligen måste tillgå, om de alla helskinnade vilja komma derifrån), den kan lätt reta djuret och förmå det att gå emot sig, om han endast en gång med ett barbariskt vildt skri ropar lu lu lu.

Uroxarne finnas endast i Masovien (Masaw), som stöter intill Litauen. Här kalla de dem på sitt språk Thur och vi tyskar egentligen Aurochsen, ty de äro nästan (»fast»)¹⁾ vilda oxar, hvilka icke hafva någon annan åtskilnad från de tama inhemska, än att de alla (äro) svarta och bak på ryggen hafva ett rakt hvitaktigt streck. Det finnes af dem icke många; för den skull finnas några byar bestämda, hvilka måste draga försorg om dem och vakta dem. Man sköter dem också icke på annat sätt, än om de sköttes i en gödkreatursgård. Man låter dem någon gång springa till de tama korna. Dock känner man väl igen dessa, ty de släppas derefter af de andra uroxarne icke in på betesmarken (såsom om de icke voro värdiga sin ära), något som också gäller om kalfvar af denna blandningsras, hvilka icke äro lifaktiga (»läblich»). När jag varit ambassadör hos konung SIGMUND, har han skänkt mig en urox, ur hvilken inelfvorna uttagits, och som utstötts från betesmarken samt ännu halft lefvande dödades af jägärne; dock har pannhuden på denne blifvit afflådd, hvilket utan tvifvel icke skett utan orsak; ehuru jag icke tänkt derpå och icke närmare efterfrågat den rätta orsaken. Visst är, att man anser för mycket kostbara de gördlar, som tillverkas af uroxar, ty gemene man påstår, att då man är omgjordad med dem, skall födsloarbetet derigenom underlättas. Derför har också drottning BONA, den nuvarande konung SIGMUNDS moder, skänkt mig två dylika gördlar, af hvilka jag öfverlemnad

¹⁾ I den latinska upplagan står: »vere boves sylvestres».

den ena till min nådiga fru den »durchleuchtigste» romerska drottningen, hvilken också med särskildt välbehag af mig mottagit den.»

Betydelsen af detta HERBERSTEINS vittnesbörd har man sökt jäfva genom att framhålla, hurusom teckningarne ¹⁾ icke finnas i den första 1549 utgifna upplagan utan först i den andra från 1556 samt de derpå följande. Men denna oväsentliga tillfällighet har intet att betyda gent emot textens och teckningarnes egen nyktra trovärdighet. Det står alltså fast, att uroxen ännu i början af 1500-talet lefde på det europeiska fastlandet.

Om sålunda flere skriftliga vittnesbörd rörande de här ifrågasvarande oxarternas förekomst på kontinenten icke saknas, finnes deremot blott ett enda i fråga om deras uppträdande i Sverige. ADAM från Bremen ²⁾, som dog 1077, säger uti sin »ortbeskrifning öfver Skandinavien» att han hört, att i de vilda bergen skulle finnas skäggiga qvinnor, män, som bo i skogarne och säl-lan låta se sig o. s. v. samt att i samma bergsbygd finnes en stor tillgång på vilda djur. »Der», tillägger han, »fångas uroxar, bufflar (uri, bubali) och elgar, liksom i Sveonia, för öfrigt fångas bisonoxar i Slavonien och Ryssland, men endast Norge (Nordmannia) har svarta räfvar och harar, hvita mårdar (martures) och björnar af samma färg, hvilka lefva under vattnet såsom uroxar.» Såsom utan vidare synes, är denna framställning ingalunda fullt riktig. Han omtalar ju också endast, hvad »han hört». Men därför torde man icke utan vidare få i likhet med S. NILSSON såsom alldeles otillförlitlig anse den uppgiften, att två slag af vildoxar på Bremer-munkens tid (eller kort förut) fångades i Sverige. Vårt land har som bekant ända in i den allra senaste tiden haft stora skogar, och på 1000-talet böra

¹⁾ Denna afbildning af uroxen är för öfrigt icke den enda från 1500-talet. Sålunda finnes på OLAI MAGNI i Venedig 1539 tryckta »carta marina» en teckning af en uroxe, ansättande en ryttare. Här må också erinras om den af S. NILSSON i hans fauna omnämnda; från Augsburg härrörande, sannolikt i början af 1500-talet utförda målningen af en uroxe, här kallad »Thur».

²⁾ ADAMUS BREMENSIS, ecclesiæ canonicus: chorographia Scandinaviæ, a JOHANNES MESSENI publicata. Holmiæ 1615.

dessas åtminstone i vissa trakter hafva lemnat ett icke obetydligt skydd emot den glest boende befolkningens jagtifver¹⁾).

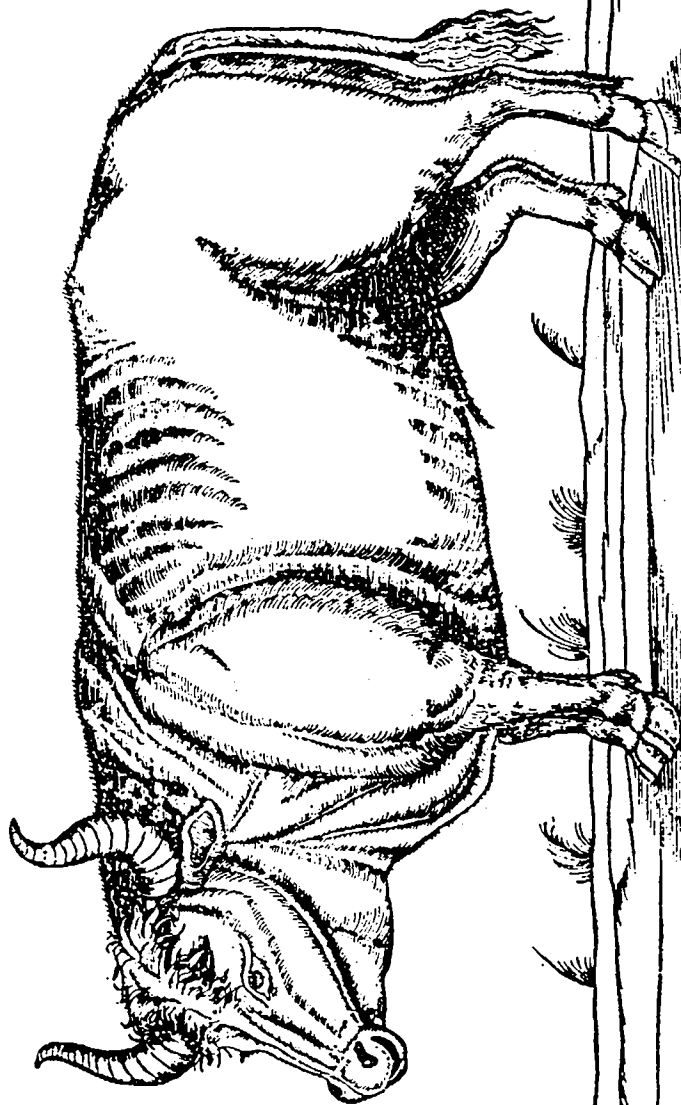
Sant är visserligen, att de hittills i våra torfmossar på 1—3 meters eller ännu större djup gjorda benfynden af uroxer och bison snarare angifva en ganska lång tid såsom förfluten, sedan dessa kvarlefvor inbäddades i torfven²⁾. Men det vida öfvervägande flertalet af benlemningar måste helt naturligt härröra från en äldre tid, då de ifrågavarande djurarterna voro jemförelsevis talrika, under det man endast såsom ett eller annat enstaka fynd kan påräkna att finna lemningar från den tid, då djuren höllo på att dö ut och följaktligen voro mycket sällsynta.

Såsom af det föregående kan inses, knyta sig mycket intressanta, ehuru ännu olösta frågor till fynden af däggdjursben i våra torfmossar och andra lösa jordlager. Författaren vill därför uppmana hvar och en, som anträffar dylika ben, hvilka i ett eller annat afseende synas honom ovanliga, att insända dem till »Geologiska byrån, Stockholm» för att erhålla utlåtande, i hvad mån de kunna ega intresse för kännedomen om vårt lands forntida djurlif. Medan svaret afvaktas, är det högeligen önskvärdt, att de ben, som icke upptagits vid fyndets första anträffande, få förblifva i orubbadt läge, så att de kunna komma att utgrävas af sakkunnig person, om de sådant förtjena. I många om icke de flesta fall hafva nemligen de omständigheter, under hvilka benlemningarna anträffas, vida större intresse för vetenskapen än sjelfva benen.

¹⁾ Att ett så värnlöst djur som garfogeln (*alca impennis* L.) fortlefvat i Sverige åtminstone in i den äldre jernåldern, framgår af ett fynd, som 1874 gjordes vid Greby, Tanums socken, Bohus län. Se bidrag till kännedom om Göteborg och Bohusläns fornminnen och historia, utgifna på föranstaltande af länets hushållningssällskap, 1879, häft. 5, sid. 27.

²⁾ Jemför N. O. HOLST: om ett fynd af uroxer i Råkneby, Ryssby socken, Kalmar län, samt ett af författaren i Geologiska föreningen den 6 december 1888 hållet föredrag. Geol. Fören. Förh. 1888, bd 10, sid. 467 och 462.

Ich bin ein Druß so von den Polen ein Tier/ von den Teüßchen ein Huroy/
auch bißhar von dem vnuerßendigen ein Bißons ge-
nimmet worden.

Ich bin ein Bison, so von den Polen ein Guber, von den Teütschen ein Bison
oder Damhies, und von den vuerstündigen ein Auroch
geheissen worden.

